

УДК 130.2+330

DOI <https://doi.org/10.24195/spj2310-2896.2019.3.12>**Соколова Оксана Василівна**

аспірантка кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА СУТНІСТЬ КАТЕГОРІЇ «ГРОМАДЯНСЬКА КУЛЬТУРА»

У статті проаналізовано соціально-філософську сутність та зміст категорії «громадянська культура» в сучасному науковому пізнанні. Наведено приклади багатогранності цього терміна та відповідного йому соціокультурного феномена, осмислення громадянської культури як основи громадянського суспільства, яка є загальноцивілізаційним феноменом та характерна для сучасного етапу історичного розвитку суспільних і соціальних відносин у суспільствах.

Представлено загальне філософське розуміння того, що собою являє «культура взагалі», обґрунтована втрата терміном первісного змісту, який став позначати різні сторони людської діяльності. У статті наведені напрями розвитку філософського розуміння культури в науковому дискурсі: діяльнісний підхід, гуманістично-смысловий підхід, аксіологічний підхід.

Зроблена спроба ширше визначити соціально-філософську сутність та зміст категорії «громадянська культура», сутнісних характеристик громадянської культури як фактору соціального буття.

Громадянську культуру визначено як різновид культури, який містить сукупність громадянських цінностей, норм, цінностей, які проявляються в активній/пасивній взаємодії із суб'єктами і соціальними інститутами з приводу реалізації прав, свобод та інтересів вільного громадянина. Обґрунтовано відмінність категорій «політична культура» і «громадянська культура», які в сучасній літературі вживаються як тотожні. Зазначено, що базовими компонентами громадянської культури виступають моральні цінності, які утворюють своєрідний ціннісний архетип менталітету суспільства, самоідентифікацію індивідів. Наголошено на необхідності подальшого глибокого філософського осмислення розвитку громадянської культури як соціокультурної детермінанти розвитку громадянського суспільства, її впливу на суспільні перетворення.

Ключові слова: культура, громадянська культура, громадянське суспільство, політична культура, філософська сутність громадянської культури.

Вступ. Філософський аналіз громадянської культури, який нерозривно пов'язаний із дослідженням еволюції громадянського суспільства, є предметом дослідження філософів з античності до нинішнього етапу історичного розвитку суспільства. Поняття «громадянська культура» використовується в науковому дискурсі багатьох соціогуманітарних наук: політології, соціології, історії, етики та ін. Це пов'язано, з одного боку, з багатогранністю цього терміна та відповідного йому соціокультурного феномена, з іншого боку – з необхідністю наукового осмислення громадянської культури як основи громадянського суспільства, яка є загальноцивілізаційним феноменом та характерна для сучасного етапу історичного розвитку суспільних і соціальних відносин у суспільствах.

І хоча останнім часом інтерес вітчизняних і зарубіжних вчених до дослідження громадянської культури, її впливу на процеси суспільних перетворень не слабшає, доводиться визнати, що сутність та зміст категорії «громадянська культура» в системі соціально-філософського знання поки залишаються маловивченими. Важливим як із теоретичної, так і з практичної точок зору є визначення соціально-філософської сутності та змісту категорії «громадянська культура», сутнісних характеристик громадянської культури як фактору соціального буття, а саме: систематизація та використання нових теоретико-методологічних підходів до філософського вивчення громадянської культури як соціокультурного феномена сучасного суспільства.

Серед вчених, які досліджували онтологічні проблеми культури, виділимо М.Т. Цицерона, який і ввів у філософський обіг поняття «культура», а також Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, І.Г. Фіхте, Ф.І. Шеллінга, Г.В.Ф. Гегеля, які значно поглибили розуміння культури в соціально-філософському дискурсі. Проблематикою культури в історико-генетичному та цивілізаційному аспекті займалися О. Шпенглер, А. Вебер, А.Дж. Тойнбі, П. Сорокін, К. Ясперс, С. Хантінгтон та ін. Їхні роботи сприяли осмисленню культури як рушійної сили історичного розвитку суспільства. Серед вітчизняних вчених, які досліджують різні аспекти, прояви, особливості культури та її різновиди – економічну, політичну, громадянську, духовну культуру, – треба назвати М. Поповича [1], О. Халапсіса [2], О. Лісеєнко [3], Є. Борінштейна [4] та ін. Щодо визначення соціально-філософської сутності та змісту категорії «громадянська культура», то варто зауважити, що ця проблематика є малодослідженою.

Мета та завдання. Мета статті – аналіз соціально-філософської сутності та змісту категорії «громадянська культура» в сучасному науковому пізнанні.

Результати. Категорія «громадянська культура» є багатогранною, тому в сучасній науковій літературі отримала найрізноманітнішу інтерпретацію. Але перш ніж ми перейдемо до аналізу соціально-філософського сенсу категорії «громадянська культура», особливостей філософського ракурсу в дослідженні громадянської культури, необхідно представити хоча б загальне філософське розуміння того, що собою являє «культура».

Термін «культура» з'явився у Стародавньому Римі, де слово «cultura» позначало обробіток землі, виховання, освіту, шанування. Потім слово «культура» відривається від історичного сенсу, пов'язаного з доглядом за землею, і метафорично співвідноситься з розумністю, прогресивністю. Та й нині масова свідомість дотримується цього розуміння, закладеного зусиллями мислителів епохи Просвітництва, з одного боку, і власними спостереженнями і висновками – з іншого. Увійшовши в буденну людську мову, в повсякденне спілкування, цей термін втратив первісний зміст і став позначати різні сторони людської діяльності.

Філософське розуміння культури в сучасному науковому дискурсі розвивається в таких напрямках:

- діяльнісний підхід в аналізі культури виражений у таких визначеннях: «культура – діяльність людини, спрямована на перетворення дійсності і себе», «культура – специфіка людської діяльності»;
- гуманістично-смісловий підхід демонструє такі визначення культури: «культура – характеристика розвитку творчих сил і здібностей людини», «вираження специфічного єдності людини з природою і суспільством»;
- аксіологічний підхід вивчає культуру як ціннісно-духовний стан суспільства та надає таку інтерпретацію культури: «культура – це сукупність цінностей, норм, значень, архетипів, традицій».

Загальне сутнісно-змістовне визначення культури подане в «Філософському енциклопедичному словнику»: «Культура – сукупність способів і прийомів організації, реалізації та поступу людської життєдіяльності, способів людського буття; сукупність матеріальних і духовних надбань на певному історичному рівні розвитку суспільства і людини, які втілені в результати людської діяльності» [5, с. 313]. На наш погляд, однак, це визначення характеризується розпливчастістю і зведенням культури до цивілізації. Але, безумовно, культура є своєрідним маркером і базисом цивілізації.

Отже, в найзагальнішому сенсі під культурою розуміють духовне життя суспільства загалом, досягнення науки і мистецтва, засвоєний у процесі навчання і виховання спосіб поведінки, а також духовний світ особистості або рівень розвитку будь-чого. Крім того, термін «культура» має низку спеціальних значень. Так, в етнографії цей термін позначає певну групу спільність людей, в археології – сукупність подібних копалин пам'ятників одного часу, в соціології – сукупність знань, вірувань, цінностей, моральності законів, звичаїв, засвоєних людиною як членом суспільства. Але в жодній науці немає єдності в розумінні культури.

Категорія «культура» в соціально-філософському контексті може бути використана як при розгляді людини загалом, так і при дослідженні соціуму загалом. Якщо говорити про

окрему людину, то поняття культури можна застосувати стосовно будь-якої людської здатності [6, с. 88]. Можемо виділити, наприклад, культуру догляду за тілом, культуру спілкування, культуру духовного життя. А.В. Халапсіс зазначає: «Культура виступає як буттєва сфера, реальність якої забезпечується особливими антропними режимами, можливими завдяки наявності у людини здатності, по-перше, до абстрактного спекулятивного мислення, що виникає при розгляді світу в проблематичному модусі як якоїсь загадки, як чогось дивовижного, незрозумілого, а тому і потребує роз'яснення, розгадування, розшифрування, по-друге, до рефлексії, яка знімає (потенційно повністю, актуально – завжди частково) протилежність між мислячим і предметом мислення, яка (суперечність) саме в спекулятивному мисленні вперше і проявляється» [7].

Тепер ми можемо звернутися до розгляду соціально-філософського змісту поняття «громадянська культура». Але звернемо увагу на те, що категорія «громадянська культура» взаємопов'язана з ідеєю громадянського суспільства.

Історико-філософські передумови появи ідеї громадянського суспільства формувалися з античності до XVI – XVII століть. Спочатку громадянське суспільство виявлялося ідентичним державі або політичному суспільству. Загалом для античності, як і для середньовіччя, характерна відсутність чіткого розмежування між суспільством і державою, і це простежується в роботах Аристотеля, Платона, Цицерона. Деякі зміни в розумінні громадянського суспільства відбуваються в епоху Відродження, коли дедалі більше уваги фокусується на особистості, затвердженні права в житті держави. Важливий внесок у філософське дослідження громадянського суспільства пов'язаний із роботами Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є. Ці вчені звертали увагу на протистояння громадянського суспільства і держави і прагнули знайти оптимальну форму поєднання приватних і загальних інтересів, свободи особистості та її свідомого самообмеження. Найважливішим етапом у філософському осмисленні ідеї громадянського суспільства можна вважати «інституційний період» (XIX – перша чверть XX століття), що характеризується розширенням сфери впливу, політичного визнання і затвердження концепції громадянського суспільства.

Громадянське суспільство з теоретичної конструкції перетворюється на особливу сферу соціальної реальності, набуваючи тим самим онтологічного статусу. Пізніші дослідження громадянського суспільства та його зв'язку з державою розвивалися в рамках локковської, гегелівської і токвілівської традицій. У сучасних філософських дослідженнях громадянського суспільства обґрунтовується розуміння громадянського суспільства як позаполітичної сфери суспільства, основним принципом якого є самоцінність особистості та її автономність щодо держави.

Оскільки суб'єктом громадянського суспільства є асоціації громадян, партії, економічні структури і окремі особистості, тому його становлення породило суб'єктивне вираження, яке стало визначатися як громадянська культура. У соціально-філософському контексті внесок у розробку цього поняття зробили такі мислителі, як Аристотель, Цицерон, А. де Токвіль, М. Вебер та ін. При цьому поняття «громадянська культура» і «політична культура» в роботах багатьох дослідників були тотожними. Термін «політична культура» вперше був вжитий німецьким філософом Й. Гердером в XVIII столітті, проте систематизоване концептуальне дослідження політичної культури в західній науковій думці почалося наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. у роботах Г. Алмонда, С. Верби, Л. Пай, Д. Елазара, У. Розенбаум та ін.

У роботі американських дослідників Г. Алмонда і С. Верби «Громадянська культура: Політичні позиції та демократія в п'яти країнах», виданій в 1963 р., представлено розмежування понять «політична» і «громадянська» культура. Г. Алмонд і С. Верба під громадянською культурою розуміють «різноманітні, але стійко повторювані, когнітивні, афективні та оціночні орієнтації щодо суспільної системи взагалі, її аспектів» на вході «і» на виході» [8, с. 3].

При цьому Г. Алмонд і С. Верба зазначають, що громадянська культура – це «змішана політична культура», тобто, по суті, розглядають громадянську культуру як різновид політичної демократичної культури. На наш погляд, порівняльний аналіз подібності та відмінності понять

«політична культура» і «громадянська культура» дає змогу стверджувати, що ці поняття нетотожні: «громадянська культура» – поняття ширше і включає в себе «культуру політичну», тому що життєвий простір громадянина набагато ширший, ніж життєвий простір політичного суб'єкта як носія політичної культури. Водночас громадянська культура включає в себе елементи політичної культури.

Соціально-філософський аспект дослідження громадянської культури пов'язаний з аналізом взаємозв'язку громадянина і суспільства на «горизонтальному» рівні, що забезпечує суб'єктність громадян. Сутністю громадянської культури є відтворення і розвиток соціальних зв'язків та інститутів, що забезпечують стійкість і розвиток громадянського суспільства. Під *громадянською культурою* автор статті розуміє різновид культури, який містить сукупність громадянських цінностей, норм, цінностей, які проявляються в активній/пасивній взаємодії із суб'єктами і соціальними інститутами з приводу реалізації прав, свобод та інтересів вільного громадянина.

Особливостями громадянської культури є сукупність цінностей, норм, потреб, уподобання, які виникають із потреб громадянського суспільства і вільних громадян. Онтологічним джерелом розвитку громадянської культури громадян є громадянське суспільство, а духовно-ціннісним каркасом громадянської культури є ціннісно-нормативні орієнтації громадян, їх самоідентифікація.

Самоідентифікація – це спрощена модель соціального буття, відображення складного соціального світу з його мінливими соціокультурними нерівностями, правилами та нормами в простих ментальних схемах людини. Самоідентифікація є інтерналізованою моделлю, що структурує повсякденну діяльність особистості, але не детермінує її. Самоідентифікація складається з комплексу політичних, економічних, соціокультурних ідентичностей, що визначають позицію й ставлення особистості до інших у соціальному просторі суспільства, персональні переконання, уподобання, стилі поведінки.

Якщо розглядати, як відбувається самоідентифікація (знаходження «себе», «свого»), то варто погодитися з думкою Г. Теджфела та Дж. Тернера, які вважають, що на першому етапі відбувається категоризація соціального оточення: на основі когнітивних функцій будується матриця соціального простору (групи, класи, спільноти), на другому – порівняння соціальних суб'єктів, що дає змогу диференціювати об'єкти матриці, сконструювати просторово-позиційну модель соціального простору на основі знання про ті групи, до яких особистість входить, не бажає входити, знає про їх існування («Свої-Чужі-Інші»), на третьому – самоідентифікація на основі знання про навколишній соціальний простір, свою позиції в ньому, можливі позиції та позиції інших [9, с. 108–109].

Отже, самоідентифікація власного «Я» конструюється як відображення (заперечення, прийняття, зміна) від соціального. «Людина постійно намагається віднайти себе в соціальному просторі собі подібних та ототожнити себе з ними, при цьому відмежувавшись від тих, хто за тими чи іншими ознаками відрізняється» [10]. Таким чином, процес самоідентифікації триває упродовж усього життя особистості, є необхідним для задоволення людської потреби в соціальній належності, солідаризує особистість із певною соціальною спільнотою, яка, своєю чергою, солідаризує поведінку особистості із загальними правилами, нормами, переконаннями, позиціями та цілями цієї групи. Функціональна цінність самоідентифікації як компоненти громадянської культури виявляється у двох аспектах: для особистості – це задоволення потреб бути включеним у суспільне життя та впливати на нього; для суспільства – це включення особистості в систему нормованих взаємозв'язків.

Висновки. У процесі розгляду соціально-філософського змісту категорії «громадянська культура» проаналізовано взаємозв'язок громадянської культури з ідеєю громадянського суспільства. Зазначено, що громадянська культура – це духовно-ціннісне наповнення громадянського суспільства. Сутністю громадянської культури є відтворення і розвиток соціальних зв'язків та інститутів, що забезпечують стійкість і розвиток громадянського суспільства. Під *громадянською культурою* автор статті пропонує розуміти різновид культури, який містить

сукупність громадянських цінностей, норм, цінностей, які проявляються в активній/пасивній взаємодії із суб'єктами і соціальними інститутами з приводу реалізації прав, свобод та інтересів вільного громадянина.

Обґрунтовано відмінність категорій «політична культура» і «громадянська культура», які в сучасній літературі вживаються як тотожні. З'ясовано, ці поняття нетотожні: «громадянська культура» – поняття ширше і включає в себе «культуру політичну», тому що життєвий простір громадянина набагато ширший, ніж життєвий простір політичного суб'єкта як носія політичної культури. Водночас громадянська культура включає в себе елементи політичної культури.

Були визначені основні особливості громадянської культури як різновиду духовної культури. З'ясовано, що базовими компонентами громадянської культури виступають моральні цінності, які утворюють своєрідний ціннісний архетип менталітету суспільства, самоідентифікацію індивідів. Наявність суперечливих тенденцій у динаміці цінностей індивідів ускладнює формування ціннісних підстав громадянського суспільства, не сприяє зміцненню толерантності, довіри, що є найважливішими соціокультурними підставами формування і розвитку громадянського суспільства та громадянської культури.

Розвиток сучасного етапу суспільних і соціальних відносин у сучасних суспільствах вказує на необхідність подальшого глибокого філософського осмислення розвитку громадянської культури як соціокультурної детермінанти розвитку громадянського суспільства, її впливу на суспільні перетворення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Попович М. Нарис історії культури України. Київ : АРТЕК, 1998. 728 с.
2. Халапсис А.В. Досвід онтології культури. *Філософія і соціологія в контексті сучасної культури* : Збірник наук. праць. 1999. С. 60–67.
3. Лісеєнко О.В. Політична культура населення України: стан, зміни після Євромайдану. *Перспективи*. 2016. № 1(67). С. 66–71.
4. Борінштейн Є.Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства : монографія. Одеса, 2006.
5. Філософський енциклопедичний словник. Київ, 2002. С. 313.
6. Давидович В.Е., Жданов Ю.А. Сутність культури. Ростов-на-Дону : РГУ, 1979. 264 с.
7. Халапсис А.В. Досвід онтології культури. *Філософія і соціологія в контексті сучасної культури* : Збірник наук. праць. 1999. С. 60–67.
8. Антологія політичної думки: У 5 т. Т. II. Зарубіжна політична думка ХХ ст. Москва, 1997. 422 с.
9. Володіна К.О. Основні теоретичні концепції аналізу само ідентифікації. *Вісник Львівського університету*. 2014. № 8. С. 105–114.
10. Сидоркіна М.Ю. Соціально-психологічна модель процесу політичної самоідентифікації молоді. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського*. Серія: Психологічні науки. 2013. № 2 (10). С. 283–287.

REFERENCES

1. Popovych M. Narys istoriyi kul'tury Ukrainy. Kyev : ARTEK, 1998. 728 s.
2. Khalapsys A.V. Dosvid ontolohiyi kul'tury. *Filosofiya i sotsiolohiya v konteksti suchasnoyi kul'tury* : Zb. nauk. Prats'. 1999. S. 60–67.
3. Liseyenko O.V. Politychna kul'tura naseleण्या Ukrainy: stan, zminy pislya Yevromaydanu. *Perspektyvy*. 2016. № 1(67). С. 66–71.
4. Borinshhteyn Ye.R. Osoblyvosti sotsiokul'turnoyi transformatsiyi suchasnoho ukrayins'koho suspil'stva : Monohrafiya. Odesa, 2006.
5. Filsofs'kyu entsyklopedychnyy slovnyk. Kyiv, 2002. S. 313.
6. Davydovych V.E., Zhdanov Yu.A. Sutnist' kul'tury. Rostov-na-Donu : RNU, 1979. 264 s.
7. Khalapsys A.V. Dosvid ontolohiyi kul'tury. *Filosofiya i sotsiolohiya v konteksti suchasnoyi kul'tury* : Zb. nauk. prats'. 1999. S. 60–67.
8. Antolohiya politychnoyi dumky: U 5 t. T. II. Zarubizhna politychna dumka XX st. Moskva, 1997. 422 s.

9. Volodina K.O. Osnovni teoretychni kontseptsiiy analizu samo identyfikatsiyi. *Visnyk L'vivs'koho universytetu*. 2014. № 8. S. 105–114.

10. Sydorkina M.YU. Sotsial'no-psykholohichna model' protsesu politychnoyi samoidentyfikatsiyi molodi. *Naukovyy visnyk Mykolayivs'koho derzhavnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlyns'koho*. Seriya: Psykholohichni nauky. 2013. № 2 (10). S. 283–287.

Sokolova Oksana Vasylivna

Postgraduate Student of the Department of Philosophy and Sociology
and Management of Socio-Cultural Activity
of the State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky”
26, Staroportofrankivska St., Odesa, Ukraine

SOCIO-PHILOSOPHICAL ESSENCE OF CATEGORY “CIVIL CULTURE”

The article analyzes the social and philosophical nature and content of the category “civic culture” in modern scientific knowledge. Examples of the versatility of this term and its corresponding sociocultural phenomenon, the understanding of civil culture as the basis of civil society, which is a universal civilization phenomenon and characteristic of the modern stage of historical development of social and social relations in modern societies, are given.

The general philosophical understanding of what constitutes a “culture in general” is presented, a justified loss of the term of its original meaning, which began to denote the most different aspects of human activity. The article describes the directions of development of philosophical understanding of culture in scientific discourse such as activity approach, humanistic-semantic approach, axiological approach.

An attempt has been made to broaden the definition of the socio-philosophical essence and content of the category “civic culture”, the essential characteristics of civic culture as a factor of social being.

Civic culture is defined as a type of culture that contains a set of civic values, norms, values that are manifested in active/passive interaction with the subjects and with social institutions regarding the exercise of the rights, freedoms and interests of the free citizen. The differences between the categories “political culture” and “civic culture” which are used in the contemporary literature, are substantiated. It is noted that the basic components of civic culture are moral values, which form a peculiar value archetype of the mentality of society, the self-identification of individuals. The necessity of further deep philosophical understanding of the development of civil culture as a socio-cultural determinant of the development of civil society, its influence on social transformations is emphasized.

Key words: *culture, civil culture, civil society, political culture, philosophical essence of civil culture.*